

ROZDZIAŁ IV

APROKSYMACJA

§ 30. Wstęp. W rachunkach numerycznych bardzo często zastępujemy daną funkcję $y=F(x)$ inną funkcją $y=f(x)$, która z tych czy innych względów jest dla nas wygodniejsza. Funkcję $f(x)$ nazywamy wtedy *aproksymacją* lub *przybliżeniem* funkcji $F(x)$. Zastąpienie funkcji $F(x)$ jej przybliżeniem $f(x)$ pociąga za sobą pewne błędy w wynikach rachunków, w których na miejscu $F(x)$ figuruje przybliżenie $f(x)$. Błędy, których przyczyną jest zastąpienie funkcji $F(x)$ jej przybliżeniem $f(x)$, nazywać będziemy *błędami aproksymacji* lub *błędami przybliżenia*. Metoda aproksymacyjna może mieć tylko wtedy sens praktyczny, jeżeli podaje sposób oszacowania błędów aproksymacji.

Wielkość błędów aproksymacji zależy w dużym stopniu od umiejętnego doboru metody aproksymacyjnej. Gdyby na przykład dana była funkcja $y=F(x)$, która w punktach $-2, -1, 0, 1, 2$ przybiera wartości $8, -2, 1, -4, 10$, i gdybyśmy zażądali, aby przybliżenie $f(x)$ było wielomianem możliwie niskiego stopnia, który by w punktach $-2, -1, 0, 1, 2$ przybierał również wartości $8, -2, 1, -4, 10$, to — jak wiemy z przykładu (12) w rozdziale III —

$$f(x) = 2x^4 + \frac{1}{2}x^3 - 6x^2 - \frac{3}{2}x + 1.$$

Gdybyśmy jednak poszukali takiego przybliżenia $f^*(x)$, które by było funkcją wymierną

$$f^*(x) = \frac{a + bx + cx^2}{d + ex + fx^2},$$

przybierającą w punktach $-2, -1, 0, 1, 2$ wartości $8, -2, 1, -4, 10$, to — jak wiemy z tego samego przykładu —

$$f^*(x) = \frac{2 - x - 5x^2}{2 - x^2}.$$

Rysunek 2 pokazuje, jak dalece różnią się od siebie przybliżenia $f(x)$ i $f^*(x)$.

Metod aproksymacji jest wiele. Z niektórymi z nich zetknęliśmy się już w rozdziale o interpolacji. W rozdziale niniejszym omówimy tylko kilka najbardziej znanych i używanych.

Dobieramy zwykle metodę aproksymacyjną tak, aby z jednej strony błędy aproksymacyjne nie były zbyt duże, a z drugiej strony rachunki nie nastroczały zbyt wielkich trudności.

§ 31. Przybliżenia jednostajne. Niech będą dane dwie funkcje $F(x)$ i $f(x)$ określone w przedziale zamkniętym $[a, b]$. Funkcję $f(x)$ nazywać będziemy *przybliżeniem jednostajnym* funkcji $F(x)$ w przedziale $[a, b]$ z dokładnością do ε (ε jest tu liczbą dodatnią), jeżeli

$$(1) \quad |F(x) - f(x)| < \varepsilon,$$

dla wszystkich x z przedziału $[a, b]$.

Charakterystyczną cechą przybliżenia jednostajnego jest właśnie to, że istnieje taka liczba dodatnia ε , iż nierówność (1) jest spełniona dla wszystkich x z przedziału $[a, b]$.

Najważniejszym przypadkiem przybliżenia jednostajnego jest aproksymacja funkcji ciągłej w przedziale zamkniętym przez wielomian. W tym przypadku fundamentem teorii aproksymacji jest następujące twierdzenie:

Twierdzenie Weierstrassa. *Niech $F(x)$ będzie funkcją ciągłą w przedziale domkniętym $[a, b]$. Dla każdej liczby dodatniej ε istnieje taki wielomian $w(x)$, że*

$$|F(x) - w(x)| < \varepsilon$$

dla wszystkich x z przedziału $[a, b]$.

Dowodu powyższego twierdzenia nie podajemy¹⁾. Twierdzenie Weierstrassa gwarantuje nam, że funkcje ciągłe w przedziale $[a, b]$ można aproksymować jednostajnie wielomianami z dowolnie dużą dokładnością.

Niech $w(x)$ będzie wielomianem stopnia n , a $F(x)$ funkcją ciągłą w przedziale domkniętym $[a, b]$. Liczbę

$$\Delta = \max_{a \leq x \leq b} |w(x) - F(x)|$$

nazywać będziemy *odległością wielomianu $w(x)$ od funkcji $F(x)$ w przedziale $[a, b]$* . Każdą liczbę nie mniejszą od Δ nazywać będziemy *maksymalnym błędem aproksymacji funkcji $F(x)$ w przedziale $[a, b]$ przez wielomian $w(x)$* .

¹⁾ Dowód ten znajduje się np. w książce: Fr. Leja, *Rachunek różniczkowy i całkowy*, wyd. II uzupełnione, Warszawa 1949, str. 267.

Jeżeli nie ma takiego wielomianu stopnia n , którego odległość od danej funkcji byłaby mniejsza od odległości pewnego wielomianu $p(x)$ stopnia n od tejże funkcji $F(x)$ i w tymże przedziale, to wielomian $p(x)$ nazywać będziemy *najlepszym przybliżeniem jednostajnym funkcji $F(x)$ wielomianem stopnia n* .

E. Borel wykazał¹⁾, że dla każdej funkcji $F(x)$ ciągłej w przedziale $[a, b]$ i każdej liczby naturalnej n istnieje wielomian $p_n(x)$ będący najlepszym przybliżeniem jednostajnym funkcji $F(x)$ wielomianem stopnia n . P. L. Czebyszew²⁾ udowodnił, że istnieje tylko jeden taki wielomian.

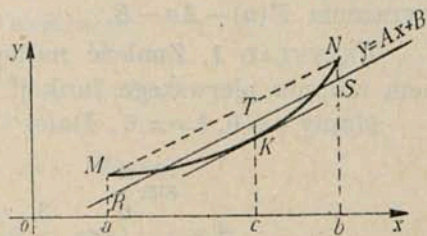
Nie znamy jednak ogólnej metody, która by pozwoliła dla dowolnej funkcji $F(x)$ ciągłej w pewnym przedziale domkniętym $[a, b]$ i dowolnej liczby naturalnej n znaleźć wielomian będący najlepszym przybliżeniem jednostajnym funkcji $F(x)$ wielomianem stopnia n . Podamy tu jedynie metodę znajdowania najlepszego przybliżenia jednostajnego wielomianem stopnia pierwszego w pewnym przypadku szczególnym.

Zakładamy o funkcji $F(x)$, że

1° jest ciągła w przedziale domkniętym $[a, b]$,

2° posiada pochodną rzędu drugiego $F''(x)$ w przedziale otwartym (a, b) ,

3° $F''(x)$ nie zmienia znaku w przedziale (a, b) .

Rys. 3

Niech $F''(x) > 0$ i niech wielomian $Ax + B$ będzie najlepszym przybliżeniem jednostajnym funkcji $F(x)$ (rys. 3). Niech M i N będą punktami krzywej $y = F(x)$, których odcięte są a i b , a K punktem łuku $\overline{MN}$ tejże krzywej, w którym styczna do niej jest równoległa do siecznej MN . Ponieważ $F''(x) > 0$, więc istnieje dokładnie jeden taki punkt. Niech c będzie odciętą punktu K . Łuk $\overline{MKN}$ krzywej leży — na mocy założenia $F'' > 0$ — w pasie ograniczonym sieczną MN i styczną przez punkt K . Łatwo zauważyć, że prosta $y = Ax + B$ musi przecinać proste $x = a$, $x = b$ i $x = c$ w takich punktach R , S i T , żeby odcinki RM , KT i SN były równe. Istotnie, gdyby tak nie było, prosta $y = Ax + B$, jako najlepsze przybliżenie funkcji $y = F(x)$, musiałaby przecinać prostą $x = a$ nie niżej punktu R , prostą $x = b$ nie niżej punktu S i równocześnie prostą $x = c$ nie wyżej punktu T , co jest niemożliwe. Mamy zatem

$$F(a) - Aa - B = F(b) - Ab - B = Ac + B - F(c).$$

¹⁾ Patrz np. И. П. Натансон, *Конструктивная теория функций*, Москва 1949, str. 48.

²⁾ Ibidem, str. 55.

Dostajemy stąd

$$(2) \quad A = \frac{F(b) - F(a)}{b - a}, \quad B = \frac{F(a) + F(c)}{2} - A \frac{a + c}{2},$$

a liczbę c znajdujemy z równania

$$(3) \quad F'(c) = A = \frac{F(b) - F(a)}{b - a} \quad \text{z warunkiem, że } a < c < b.$$

Maksymalny błąd aproksymacji jest nie mniejszy od odległości Δ wielomianu $Ax + B$ od funkcji $F(x)$ w przedziale $[a, b]$ i

$$(4) \quad \Delta = |F(a) - Aa - B|.$$

Gdyby założyć, że $F''(x) < 0$ w przedziale (a, b) , wzory (2), (3) i (4) nie uległyby zmianie (dlatego piszemy we wzorze (4) wartość bezwzględną wyrażenia $F(a) - Aa - B$).

PRZYKŁAD 1. Znaleźć najlepsze przybliżenie jednostajne wielomianem stopnia pierwszego funkcji $F(x) = \sin x$ w przedziale $[0, \pi/6]$.

Mamy $a = 0$, $b = \pi/6$. Dalej

$$A = \frac{\sin \frac{\pi}{6}}{\frac{\pi}{6}} = \frac{3}{\pi} = 0,95493^{01},$$

$$F'(c) = \cos c = 0,95493^{01},$$

$$c = \arccos 0,95493 = 0,301372^{01 \quad 37},$$

$$F(c) = \sin c = 0,29683^{05},$$

$$B = \frac{0,29683^{05}}{2} - 0,95493^{01} \frac{0,301372^{37}}{2} = 0,00452^{05}.$$

Najlepszym przybliżeniem jednostajnym jest wielomian

$$p(x) = 0,95493x + 0,00452^{01 \quad 05}.$$

Na mocy wzoru (4) liczba $\Delta = 0,00453$ jest maksymalnym błędem aproksymacji.

Ze względu na prostotę metody aproksymacyjnej i rachunków z nią związanych rezygnujemy często z najlepszego przybliżenia jednostajnego

i daną funkcję $F(x)$ aproksymujemy wielomianami nie będącymi na ogół najlepszymi przybliżeniami jednostajnymi. Kilku metodom takich aproksymacji poświęcone będą następne paragrafy tego rozdziału.

§ 32. Metoda szeregów potęgowych. Niech będzie dana funkcja $F(x)$ rozwijalna w otoczeniu punktu $x=c$ w szereg Taylora o promieniu zbieżności równym r . Niech dalej będą dane dwie liczby a i b takie, że

$$(5) \quad c-r < a < b < c+r.$$

Wielomian stopnia n

$$(6) \quad w(x) = F(c) + \frac{F'(c)}{1!} (x-c) + \frac{F''(c)}{2!} (x-c)^2 + \dots + \frac{F^{(n)}(c)}{n!} (x-c)^n$$

przybliża funkcję $F(x)$ jednostajnie w przedziale $[a, b]$.

Mamy — jak to wynika ze wzoru Taylora —

$$F(x) - w(x) = \frac{F^{(n+1)}(\xi)}{(n+1)!} (x-c)^{n+1},$$

gdzie $c < \xi < x$, gdy $c < x$, i $x < \xi < c$, gdy $x < c$. Zatem

$$(7) \quad |F(x) - w(x)| \leq \frac{M_{n+1}}{(n+1)!} h^{n+1},$$

gdzie M_{n+1} i h są takimi liczbami, że

$$|F^{(n+1)}(x)| \leq M_{n+1} \quad \text{dla} \quad a \leq x \leq b,$$

$$|c-a| \leq h \quad \text{i} \quad |c-b| \leq h.$$

Nierówność (7) daje nam oszacowanie błędów aproksymacji funkcji $F(x)$ przez wielomian $w(x)$ w przedziale $[a, b]$.

Rozwijalność funkcji $F(x)$ w szereg Taylora zapewnia nam możliwość przybliżania funkcji $F(x)$ przez wielomiany (6) z dowolnie dużą dokładnością.

PRZYKŁAD 2. Znaleźć za pomocą wzoru (6) wielomian pierwszego stopnia przybliżający funkcję $F(x) = \sin x$ w przedziale $[0, \pi/6]$.

Przyjmijmy $c = \pi/12$. Wtedy

$$\begin{aligned} w(x) &= \sin \frac{\pi}{12} + \cos \frac{\pi}{12} \left(x - \frac{\pi}{12} \right) = \cos \frac{\pi}{12} x + \left(\sin \frac{\pi}{12} - \frac{\pi}{12} \cos \frac{\pi}{12} \right) = \\ &\quad \begin{matrix} 05 & 05 \end{matrix} \\ &= 0,96593x + 0,00594. \end{aligned}$$

Obliczymy maksymalny błąd aproksymacji na podstawie nierówności (7).

W przedziale $[0, \pi/6]$ mamy

$$|F^{(n+1)}(x)| = |F''(x)| = |-\sin x| = \sin x \leq 0,5.$$

Przyjmujemy $M_2 = 0,5$. Ponieważ $a = 0$, $b = \pi/6$, $c = \pi/12$, więc przyjmujemy $h = \pi/12$. Zatem

$$|F(x) - w(x)| \leq \frac{0,5}{2} \cdot \left(\frac{\pi}{12}\right) < 0,0172.$$

Maksymalny błąd aproksymacji 0,0172 jest około 4 razy większy niż — jak to obliczyliśmy w przykładzie 1 — błąd 0,00453 w przypadku najlepszej aproksymacji jednostajnej funkcji $\sin x$ wielomianem stopnia pierwszego.

Oszacowanie (7) błędu aproksymacji jest często niedokładne. Można nieraz podać dokładniejsze oszacowania, a nawet obliczyć dokładnie odległość wielomianu $w(x)$ od funkcji $F(x)$, jak ma to na przykład miejsce w ostatnim przykładzie. Badamy mianowicie funkcję

$$B(x) = F(x) - w(x) = \sin x - \cos \frac{\pi}{12} x - \left(\sin \frac{\pi}{12} - \frac{\pi}{12} \cos \frac{\pi}{12} \right).$$

Mamy

$$B'(x) = \cos x - \cos \frac{\pi}{12},$$

zatem funkcja $B(x)$ ma w przedziale $[0, \pi/6]$ tylko jedno ekstremum lokalne, mianowicie maksimum dla $x = \pi/12$.

Odległość Δ wielomianu $w(x)$ od funkcji $F(x)$ możemy znaleźć ze wzoru

$$\Delta = \max \left(|B(0)|, \left| B\left(\frac{\pi}{12}\right) \right|, \left| B\left(\frac{\pi}{6}\right) \right| \right).$$

Ponieważ

$$|B(0)| = \sin \frac{\pi}{12} - \frac{\pi}{12} \cos \frac{\pi}{12} = 0,00594^{05}, \quad B\left(\frac{\pi}{12}\right) = 0,$$

$$\left| B\left(\frac{\pi}{6}\right) \right| = \sin \frac{\pi}{12} + \frac{\pi}{12} \cos \frac{\pi}{12} - \frac{1}{2} = 0,01170^{05},$$

więc

$$\Delta = \sin \frac{\pi}{12} + \frac{\pi}{12} \cos \frac{\pi}{12} - \frac{1}{2} = 0,01170^{05}.$$

Błąd 0,01171 aproksymacji jest więc tylko około 2,5 razy większy niż błąd 0,00453 w przypadku najlepszej aproksymacji jednostajnej.

§ 33. Przybliżenia interpolacyjne. Wielomiany Czebyszewa. Niech będzie dana funkcja $y=F(x)$, która w punktach $x_0, x_1, \dots, x_n$ (zakładamy, że $x_0 < x_1 < \dots < x_n$) przybiera wartości $y_0, y_1, \dots, y_n$. Każdą funkcję $y=f(x)$ taką, że $f(x_0)=y_0, f(x_1)=y_1, \dots, f(x_n)=y_n$, nazywać będziemy *przybliżeniem interpolacyjnym funkcji $F(x)$* .

Niech $f(x)$ będzie wielomianem interpolacyjnym stopnia co najwyżej n . Oszacujemy odległość wielomianu $f(x)$ od funkcji $F(x)$ w przedziale domkniętym $[a, b]$, gdzie $a \leq x_0 < x_n \leq b$, przy założeniu, że funkcja $F(x)$ ma w tym przedziale ciągle pochodne do rzędu $(n+1)$ włącznie. W tym celu wprowadzamy funkcję pomocniczą

$$\varphi(x) = F(x) - f(x) - K(x-x_0)(x-x_1)\dots(x-x_n),$$

gdzie K jest stałą. Dobieramy K tak, aby funkcja $\varphi(x)$ była równa zero w punkcie $x=\bar{x}$, gdzie $\bar{x}$ jest pewną liczbą z przedziału $[a, b]$ różną od $x_0, x_1, \dots, x_n$. Taki wybór liczby K jest zawsze możliwy, gdyż wyrażenie $(\bar{x}-x_0)(\bar{x}-x_1)\dots(\bar{x}-x_n) \neq 0$. W takim razie funkcja $\varphi(x)$ staje się równa zero w $n+2$ punktach: $\bar{x}, x_0, x_1, \dots, x_n$. Z twierdzenia Rolle'a wynika, że pochodna $\varphi'(x)$ staje się równa zero co najmniej w $n+1$ różnych punktach, skąd dalej wynika — znów na podstawie twierdzenia Rolle'a — że druga pochodna $\varphi''(x)$ staje się równa zero co najmniej w n różnych punktach. Stosując twierdzenie Rolle'a $n+1$ razy dochodzimy do wniosku, że istnieje taki punkt $x=\xi$, gdzie ξ jest liczbą zawartą między najmniejszą i największą spośród liczb $\bar{x}, x_0, x_1, \dots, x_n$, że

$$\varphi^{(n+1)}(\xi) = 0.$$

Ale

$$\varphi^{(n+1)}(x) = F^{(n+1)}(x) - K(n+1)!.$$

Stąd

$$F^{(n+1)}(\xi) - K(n+1)! = 0,$$

a zatem

$$K = \frac{F^{(n+1)}(\xi)}{(n+1)!}$$

i

$$(8) \quad F(\bar{x}) - f(\bar{x}) = \frac{F^{(n+1)}(\xi)}{(n+1)!} (\bar{x}-x_0)(\bar{x}-x_1)\dots(\bar{x}-x_n).$$

Niech

$$M_{n+1} = \max_{a \leq x \leq b} |F^{(n+1)}(x)|.$$

Ponieważ o liczbie $\bar{x}$ założyliśmy jedynie, że jest różna od liczb $x_0, x_1, \dots, x_n$ i leży w przedziale $[a, b]$, a dla $x=x_0, x_1, \dots, x_n$ jest

$$F(x) - f(x) = 0,$$

więc mamy

$$(8a) \quad |F(x) - f(x)| \leq \frac{M_{n+1}}{(n+1)!} |(x-x_0)(x-x_1)\dots(x-x_n)|$$

dla każdego x z przedziału $[a, b]$.

Sposób obliczenia wielomianu $f(x)$, gdy podane są punkty (x_0, y_0) , $(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)$ podany był w rozdziale o interpolacji. Ponieważ w wyniku obliczeń z różnych wzorów interpolacyjnych otrzymujemy ten sam wielomian $f(x)$, więc wzór (8a) daje oszacowanie błędu przybliżenia interpolacyjnego dla każdego ze wzorów interpolacyjnych. Ponieważ wielomian $(x-x_0)(x-x_1)\dots(x-x_n)$ najczęściej przybiera w pobliżu punktów skrajnych x_0 i x_n wartości większe co do modułu niż w części środkowej przedziału (x_0, x_n) , więc błąd (8a) jest na ogół mniejszy dla wartości x z części środkowej tego przedziału niż dla wartości x leżących w pobliżu x_0 lub x_n . Dlatego też staramy się zawsze przy interpolacji tak dobrać punkty $x_0, x_1, \dots, x_n$, aby punkty, w których interesuje nas zachowanie się funkcji $F(x)$, leżały w części środkowej przedziału (x_0, x_n) . Przy spełnieniu tego warunku i ustalonych punktach $x_0, x_1, \dots, x_n$ wybór wzoru interpolacyjnego nie ma już wpływu na błąd aproksymacji, gdyż z każdego wzoru otrzymujemy ten sam wielomian interpolujący. Jednakże — jak o tym była mowa w rozdziale poprzednim — najwygodniej używać wtedy wzorów Gaussa, Stirlinga, Bessela lub Everetta. Mylny pogląd, że wzory te dają mniejsze błędy aproksymacyjne niż wzory Newtona, ma przyczynę w tym, że wzory te najwygodniej jest stosować w tej części przedziału (x_0, x_n) , w której błędy aproksymacji są najmniejsze.

Przybliżenia interpolacyjne stosujemy nieraz w takich przypadkach, gdy punkty $x_0, x_1, x_2, \dots, x_n$ nie są narzucone z góry, a dobór ich zależy od rachującego. Zazwyczaj przyjmuje się wtedy, że punkty te są położone w równych odstępach, tj. że

$$x_i = x_0 + i \Delta x, \quad i = 0, 1, \dots, n,$$

gdzie Δx jest pewną stałą dodatnią. Umożliwia to korzystanie np. ze wzoru Newtona (23) w rozdziale III czy też wzoru Everetta (50) w rozdziale III, co znacznie upraszcza rachunki. Można jednak inaczej postawić zagadnienie: jak należy dobrać punkty $x_0, x_1, \dots, x_n$, aby błąd aproksymacji

był najmniejszy. Ponieważ w nierówności (8a) wielkość $\frac{M_{n+1}}{(n+1)!}$ nie zależy od metody aproksymacji, zagadnienie sprowadza się do znalezienia takich punktów $x_0, x_1, \dots, x_n$, aby maksimum modułu wielomianu

$$(x-x_0)(x-x_1)\dots(x-x_n)$$

w przedziale $[a, b]$ było możliwie najmniejsze.

Bez ograniczenia ogólności możemy przyjąć, że

$$a = -1 \text{ i } b = 1.$$

Gdyby bowiem tak nie było, wprowadzilibyśmy w miejsce x nową zmienną $\bar{x}$, określoną wzorem

$$x = \frac{b-a}{2} \bar{x} + \frac{a+b}{2}.$$

Wtedy dla $a \leq x \leq b$ mielibyśmy $-1 \leq \bar{x} \leq 1$.

Ostatecznie zagadnienie formułujemy następująco: znaleźć taki wielomian

$$T_{n+1}(x) = (x - \xi_0)(x - \xi_1) \dots (x - \xi_n),$$

aby

$$\max_{-1 \leq x \leq 1} |T_{n+1}(x)| = \min_{x_0, x_1, \dots, x_n} \max_{-1 \leq x \leq 1} |(x - x_0)(x - x_1) \dots (x - x_n)|.$$

Zagadnienie to zostało całkowicie rozwiązane przez P. L. Czebyszewa w 1857 r. Wykazał on¹⁾, że

$$(9) \quad T_n(x) = \frac{1}{2^{n-1}} \cos(n \arccos x) = \frac{(x + \sqrt{x^2 - 1})^n + (x - \sqrt{x^2 - 1})^n}{2^n}.$$

Wielomiany (9) noszą nazwę *wielomianów Czebyszewa*. Spełniają one dla $n \geq 1$ wzór rekurencyjny

$$T_{n+1}(x) - x T_n(x) + \frac{1}{4} T_{n-1}(x) = 0^2).$$

Oto kilka pierwszych wielomianów Czebyszewa

$$(10) \quad \begin{aligned} T_0(x) &= 2, & T_4(x) &= x^4 - x^2 + \frac{1}{8}, \\ T_1(x) &= x, & T_5(x) &= x^5 - \frac{5}{4} x^3 + \frac{5}{16} x, \\ T_2(x) &= x^2 - \frac{1}{2}, & T_6(x) &= x^6 - \frac{3}{2} x^4 + \frac{9}{16} x^2 - \frac{1}{32}, \\ T_3(x) &= x^3 - \frac{3}{4} x, \end{aligned}$$

¹⁾ Dowód patrz w książce: И. П. Натансон, *Конструктивная теория функций*, Москва-Ленинград 1949, str. 63.

²⁾ Dowód znajdzie czytelnik w książce: S. Kaczmarz und H. Steinhaus, *Theorie der Orthogonalreihen*, Monografie Matematyczne, tom VI, Warszawa-Lwów 1935, str. 115.

Pierwiastki $\xi_0, \xi_1, \dots, \xi_{n-1}$ wielomianu $T_n(x)$ znajdujemy z łatwością z równania

$$\cos(n \arccos x) = 0.$$

Mamy na przykład

$$(11) \left\{ \begin{array}{l} \text{dla } n=1: \xi_0 = \cos \frac{\pi}{2} = 0, \\ \text{dla } n=2: \xi_0 = \cos \frac{3\pi}{4} = -\frac{\sqrt{2}}{2} \approx -0,7071067812, \\ \quad \xi_1 = \cos \frac{\pi}{4} = \frac{\sqrt{2}}{2} \approx 0,7071067812, \\ \text{dla } n=3: \xi_0 = \cos \frac{5\pi}{6} = -\frac{\sqrt{3}}{2} \approx -0,8660254038, \\ \quad \xi_1 = \cos \frac{\pi}{2} = 0, \\ \quad \xi_2 = \cos \frac{\pi}{6} = \frac{\sqrt{3}}{2} \approx 0,8660254038, \\ \text{dla } n=4: \xi_0 = \cos \frac{7\pi}{8} = -\frac{\sqrt{2+\sqrt{2}}}{2} \approx -0,9238795325, \\ \quad \xi_1 = \cos \frac{5\pi}{8} = -\frac{\sqrt{2-\sqrt{2}}}{2} \approx -0,3826834324, \\ \quad \xi_2 = \cos \frac{3\pi}{8} = \frac{\sqrt{2-\sqrt{2}}}{2} \approx 0,3826834324, \\ \quad \xi_3 = \cos \frac{\pi}{8} = \frac{\sqrt{2+\sqrt{2}}}{2} \approx 0,9238795325, \\ \text{dla } n=5: \xi_0 = \cos \frac{9\pi}{10} = -\frac{\sqrt{10+2\sqrt{5}}}{4} \approx -0,9510565163, \\ \quad \xi_1 = \cos \frac{7\pi}{10} = -\frac{\sqrt{10-2\sqrt{5}}}{4} \approx -0,5877852523, \\ \quad \xi_2 = \cos \frac{\pi}{2} = 0, \end{array} \right.$$

$$\begin{aligned}
 \xi_3 &= \cos \frac{3\pi}{10} = \frac{\sqrt{10-2\sqrt{5}}}{4} \approx 0,5877852523, \\
 \xi_4 &= \cos \frac{\pi}{10} = \frac{\sqrt{10+2\sqrt{5}}}{4} \approx 0,9510565163, \\
 \text{dla } n=6: \quad \xi_0 &= \cos \frac{11\pi}{12} = \frac{-\sqrt{6}-\sqrt{2}}{4} \approx -0,9659258263, \\
 \xi_1 &= \cos \frac{3\pi}{4} = -\frac{\sqrt{2}}{2} \approx -0,7071067812, \\
 \xi_2 &= \cos \frac{7\pi}{12} = \frac{-\sqrt{6}+\sqrt{2}}{4} \approx -0,2588190451, \\
 \xi_3 &= \cos \frac{5\pi}{12} = \frac{\sqrt{6}-\sqrt{2}}{4} \approx 0,2588190451, \\
 \xi_4 &= \cos \frac{\pi}{4} = \frac{\sqrt{2}}{2} \approx 0,7071067812, \\
 \xi_5 &= \cos \frac{\pi}{12} = \frac{\sqrt{6}+\sqrt{2}}{4} \approx 0,9659258263.
 \end{aligned}
 \tag{11 c. d.}$$

Z definicji (9) wynika, że

$$(12) \quad |T_{n+1}(x)| = |(x - \xi_0)(x - \xi_1) \dots (x - \xi_n)| \leq \frac{1}{2^n}.$$

Jeśli zatem przy aproksymacji interpolacyjnej przyjmimy

$$(13) \quad x_0 = \xi_0, \quad x_1 = \xi_1, \quad \dots, \quad x_n = \xi_n,$$

gdzie $\xi_0, \xi_1, \dots, \xi_n$ są pierwiastkami wielomianu T_{n+1} Czebyszewa, to mamy wtedy minimum Δ maksymalnego błędu aproksymacji i na mocy wzoru (8a)

$$(14) \quad \Delta = \max_{-1 \leq x \leq 1} |F(x) - f(x)| \leq \frac{M_{n+1}}{2^n (n+1)!}.$$

W przypadku (13) aproksymację nazywać będziemy *optymalną aproksymacją interpolacyjną wielomianem stopnia n* .

PRZYKŁAD 3. Znajdźmy przybliżenie interpolacyjne funkcji $y = \sin x$ w przedziale $[0, \pi/2]$ wielomianem $f(x)$ stopnia co najwyżej czwartego, który by w punktach $0, \pi/6, \pi/4, \pi/3, \pi/2$ przybierał wartości $\sin 0, \sin \pi/6, \sin \pi/4, \sin \pi/3, \sin \pi/2$, tzn. wartości $0, 1/2, \sqrt{2}/2, \sqrt{3}/2, 1$.

Zastosujemy metodę ilorazów różnicowych. Sporządzamy tabelę ilorazów różnicowych

x	y			
0	0	$\frac{3}{\pi}$		
$\frac{\pi}{6}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{12}{\pi^2} (2\sqrt{2}-3)$		
		$\frac{6}{\pi} (\sqrt{2}-1)$	$\frac{36}{\pi^3} (3\sqrt{3}-8\sqrt{2}+6)$	
$\frac{\pi}{4}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{36}{\pi^2} (\sqrt{3}-2\sqrt{2}+1)$	$\frac{72}{\pi^4} (16\sqrt{2}-9\sqrt{3}-7)$	
		$\frac{6}{\pi} (\sqrt{3}-\sqrt{2})$	$\frac{36}{\pi^3} (8\sqrt{2}-6\sqrt{3}-1)$	
$\frac{\pi}{3}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{12}{\pi^2} (2\sqrt{2}-3\sqrt{3}+2)$		
		$\frac{3}{\pi} (2-\sqrt{3})$		
$\frac{\pi}{2}$	1			

Zatem

$$\begin{aligned}
 f(x) = & \frac{3}{\pi} x + \frac{12}{\pi^2} (2\sqrt{2}-3) x \left(x - \frac{\pi}{6}\right) + \\
 & + \frac{36}{\pi^3} (3\sqrt{3}-8\sqrt{2}+6) x \left(x - \frac{\pi}{6}\right) \left(x - \frac{\pi}{4}\right) + \\
 & + \frac{72}{\pi^4} (16\sqrt{2}-9\sqrt{3}-7) x \left(x - \frac{\pi}{6}\right) \left(x - \frac{\pi}{4}\right) \left(x - \frac{\pi}{3}\right),
 \end{aligned}$$

czyli

$$\begin{aligned}
 (15) \quad f(x) = & \left(25 - 32\sqrt{2} + \frac{27}{2}\sqrt{3}\right) \frac{x}{\pi} + (352\sqrt{2} - 162\sqrt{3} - 217) \left(\frac{x}{\pi}\right)^2 + \\
 & + (594\sqrt{3} - 1152\sqrt{2} + 594) \left(\frac{x}{\pi}\right)^3 + (1152\sqrt{2} - 648\sqrt{3} - 504) \left(\frac{x}{\pi}\right)^4.
 \end{aligned}$$

Obliczmy $\sin 18^\circ$ za pomocą wzoru (15). Mamy

$$\begin{aligned}\sin 18^\circ &\approx f\left(\frac{\pi}{10}\right) = \\ &= \left(25 - 32\sqrt{2} + \frac{27}{2}\sqrt{3}\right)\frac{1}{10} + (352\sqrt{2} - 162\sqrt{3} - 217)\frac{1}{100} + \\ &\quad + (594\sqrt{3} - 1152\sqrt{2} + 594)\frac{1}{1000} + (1152\sqrt{2} - 648\sqrt{3} - 504)\frac{1}{10000} = \\ &= 0,8736 - 0,7168\sqrt{2} + 0,2592\sqrt{3} = 0,30884.\end{aligned}$$

Oszacujemy błąd otrzymanego przybliżenia na podstawie nierówności (8a)

$$\begin{aligned}\left|\sin \frac{\pi}{10} - f\left(\frac{\pi}{10}\right)\right| &\leq \frac{1}{5!} \left|\frac{\pi}{10}\left(\frac{\pi}{10} - \frac{\pi}{6}\right)\left(\frac{\pi}{10} - \frac{\pi}{4}\right)\left(\frac{\pi}{10} - \frac{\pi}{3}\right)\left(\frac{\pi}{10} - \frac{\pi}{2}\right)\right| = \\ &= \frac{7}{9} \pi^5 10^{-6} < 0,000239.\end{aligned}$$

24

Zatem $\sin 18^\circ = 0,30884$.

Sprawdzamy w tablicach funkcji $y = \sin x$, że $\sin 18^\circ = 0,30901\dots$

Można by w rachunkach powyższych od samego początku zastąpić liczby $\pi, \sqrt{2}, \sqrt{3}$ ich przybliżeniami dziesiętnymi. Wtedy musielibyśmy również szacować błędy płynące z takiego zastąpienia. Wygodnie jest przyjąć na tyle dokładne przybliżenia dziesiętne liczb $\pi, \sqrt{2}, \sqrt{3}$, aby błędy stąd płynące były bardzo małe i aby można je było śmiało pomijać. Przyjmijmy na przykład

$$\pi \approx 3,1415926, \quad \sqrt{2} \approx 1,4142136, \quad \sqrt{3} \approx 1,7320508$$

i zastosujmy teraz do obliczenia $\sin 18^\circ$ metodę Aitkena podług schematu (5) w rozdziale IV.

x	Δx	y				
0,0000000	0,3141593	0,0000000				
0,5235988	-0,2094395	0,5000000	0,3000000			
0,7853982	-0,4712389	0,7071068	0,2828427	0,3137259		
1,0471976	-0,7330383	0,8660254	0,2598076	0,3160770	0,309494	
1,5707963	-1,2566370	1,0000000	0,2000000	0,3200000	0,309961	0,30884

Otrzymaliśmy ten sam wynik, który uzyskaliśmy metodą ilorazów różnicowych.

PRZYKŁAD 4. Znajdźmy teraz optymalne przybliżenie interpolacyjne funkcji $y = \sin x$ w przedziale $[0, \pi/2]$ wielomianem czwartego stopnia.

Wprowadzamy nową zmienną $\bar{x}$ określoną wzorem

$$x = \frac{\pi}{4} \bar{x} + \frac{\pi}{4} = \frac{\pi}{4} (\bar{x} + 1).$$

Mamy aproksymować funkcję $y = \sin \frac{\pi(\bar{x}+1)}{4}$ w przedziale $[-1, +1]$.

Ponieważ szukany wielomian ma być optymalnym przybliżeniem interpolacyjnym, więc punkty $\bar{x}_0, \bar{x}_1, \dots, \bar{x}_4$, w których obie funkcje, aproksymowana i aproksymująca, mają te same wartości, znajdujemy jako pierwiastki wielomianu $T_5(x)$ Czebyszewa w tablicy (11). Mamy

$$(16) \quad \begin{aligned} \bar{x}_0 &= \cos \frac{9\pi}{10} = -0,9510565^{02}, & \bar{x}_2 &= \cos \frac{\pi}{2} = 0, \\ \bar{x}_1 &= \cos \frac{7\pi}{10} = -0,5877853^{05}, & \bar{x}_3 &= \cos \frac{3\pi}{10} = 0,5877853^{05}, \\ \bar{x}_4 &= \cos \frac{\pi}{10} = 0,9510565^{02}. \end{aligned}$$

Obliczamy teraz wartości funkcji $y = \sin \frac{\pi(\bar{x}+1)}{4}$ w punktach (16) i układamy tabelkę ilorazów różnicowych

$\bar{x}$	y				
⁰² -0,9510565	⁰⁶ 0,0384307				
		⁶¹ 0,7699366			
⁰⁵ -0,5877853	¹⁰ 0,3181265		¹⁰² -0,1137302		
	³¹ 0,6617728			⁹⁹ -0,0653177	
0	⁰² 0,7071068		⁴⁸ -0,2142438		⁹⁸ 0,0109258
	²² 0,4099141			⁷⁷ -0,0445355	
⁰⁵ 0,5877853	⁰⁷ 0,9480483		⁶⁹ -0,2827769		
	⁴¹ 0,1409773				
⁰² 0,9510565	⁰⁶ 0,9992613				

Szukany wielomian ma zatem postać

$$\begin{aligned}
 (17) \quad y = & \overset{06}{0,0384307} + \overset{61}{0,7699366} (\bar{x} + \overset{02}{0,9510565}) - \\
 & \overset{102}{0,1137302} (\bar{x} + \overset{02}{0,9510565}) (\bar{x} + \overset{05}{0,5877853}) - \\
 & \overset{99}{0,0653177} (\bar{x} + \overset{02}{0,9510565}) (\bar{x} + \overset{05}{0,5877853}) \bar{x} + \\
 & \overset{98}{0,0109258} (\bar{x} + \overset{02}{0,9510565}) (\bar{x} + \overset{05}{0,5877853}) \bar{x} (\bar{x} - \overset{05}{0,5877853}).
 \end{aligned}$$

Minimum Δ maksymalnego błędu aproksymacji jest na mocy (14)

$$\Delta \leq \frac{M_5}{2^4 5!} = \frac{1}{1920} M_5,$$

gdzie M_5 jest maksimum wartości bezwzględnej piątej pochodnej funkcji $y = \sin \frac{\pi(\bar{x}+1)}{4}$ w przedziale $[-1, +1]$.

Ponieważ

$$y^{(5)} = \left(\frac{\pi}{4}\right)^5 \cos \frac{\pi(\bar{x}+1)}{4},$$

więc $M_5 = \left(\frac{\pi}{4}\right)^5$ i

$$\Delta \leq \frac{1}{1920} \left(\frac{\pi}{4}\right)^5 < 0,00016,$$

a zatem błąd aproksymacji jest mniejszy niż w przykładzie 3.

Wracając we wzorze (17) do zmiennej x mamy

$$\begin{aligned}
 y = & \overset{06}{0,0384307} + \overset{61}{0,7699366} \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{02}{0,0489435}\right) - \\
 & \overset{102}{0,1137302} \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{02}{0,0489435}\right) \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{05}{0,4122147}\right) - \\
 & \overset{99}{0,0653177} \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{02}{0,0489435}\right) \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{05}{0,4122147}\right) \left(4 \frac{x}{\pi} - 1\right) + \\
 & \overset{98}{0,0109258} \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{02}{0,0489435}\right) \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{05}{0,4122147}\right) \times \\
 & \times \left(4 \frac{x}{\pi} - 1\right) \left(4 \frac{x}{\pi} - \overset{05}{1,5877853}\right);
 \end{aligned}$$

po uporządkowaniu

$$(18) \quad y = \sin x \approx 0,0001206 + 3,129496 \frac{x}{\pi} + 0,197059 \left(\frac{x}{\pi}\right)^2 - \\ - 6,312310 \left(\frac{x}{\pi}\right)^3 + 2,797005 \left(\frac{x}{\pi}\right)^4,$$

czyli ostatecznie po uwzględnieniu błędu aproksymacji

$$(19) \quad y = \sin x = 0,0001206 + 0,9961495x + 0,0199663x^2 - \\ - 0,2035817x^3 + 0,0287140x^4.$$

Podstawiając na przykład do wzoru (19) $x = 18^\circ = \pi/10$ otrzymujemy

17

$\sin 18^\circ = 0,30901$. Dokładna wartość jest $\sin 18^\circ = 0,309017\dots$ Porównując błędy otrzymane dla $\sin 18^\circ$ w przykładach 3 i 4 widzimy, że błąd otrzymany w przykładzie 4 jest mniejszy niż w przykładzie 3.

§ 34. Metoda najmniejszych kwadratów. Niech będzie dana funkcja $y = F(x)$, która w różnych pomiędzy sobą punktach $x_0, x_1, x_2, \dots, x_m$ przybiera wartości $y_0, y_1, y_2, \dots, y_m$. Chcemy znaleźć takie przybliżenie funkcji $y = F(x)$ wielomianem co najwyżej stopnia n ($n < m$)

$$(20) \quad f(x) = a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots + a_nx^n,$$

aby błąd średni M aproksymacji osiągnął minimum, tj. aby funkcja

$$(21) \quad \Phi(a_0, a_1, \dots, a_n) = (y_0 - a_0 - a_1x_0 - a_2x_0^2 - \dots - a_nx_0^n)^2 + \\ + (y_1 - a_0 - a_1x_1 - a_2x_1^2 - \dots - a_nx_1^n)^2 + \dots + \\ + (y_m - a_0 - a_1x_m - a_2x_m^2 - \dots - a_nx_m^n)^2 = (m+1) M^2$$

osiągała minimum. Należy podkreślić, że przy takim postawieniu zagadnienia minimizujemy tylko błąd średni M , z jakim wartości wielomianu $f(x)$ w punktach $x_0, x_1, x_2, \dots, x_m$ przybliżają wartości $y_0, y_1, y_2, \dots, y_m$ funkcji $F(x)$. O błędzie, z jakim wielomian $f(x)$ przybliża funkcję $F(x)$ poza punktami $x_0, x_1, x_2, \dots, x_m$, nie potrafimy zazwyczaj nic powiedzieć.

Taką metodę aproksymacji nazywamy *metodą najmniejszych kwadratów*. O ile w przypadku przybliżeń interpolacyjnych było zawsze $n = m$, o tyle metodę najmniejszych kwadratów stosujemy, gdy $n < m$. W przypadku $n = m$ metoda najmniejszych kwadratów pozwala otrzymać co prawda wielomian interpolacyjny, ale na dłuższej drodze niż bezpośrednie metody interpolacyjne.